

ЮГОНОСТАЛГИЯТА В ИНДИВИДУАЛНАТА И В КОЛЕКТИВНАТА ПАМЕТ (CASE STUDY – БИТОЛЯ, МАКЕДОНИЯ)

Надя Тошмакова

YUGO-NOSTALGIA IN THE INDIVIDUAL- AND THE COLLECTIVE MEMORY (CASE STUDY – BITOLA, MACEDONIA)

Nadya Toshmakova

Abstract: This study explores the manifestation of Yugonostalgia among people of Bitola, Macedonia. Over two decades after Yugoslavia broke up, a feeling of nostalgia towards the former nation has surfaced. In the countries that emerged out of socialist Yugoslavia it is called “Yugonostalgia” and is a very wide spread cultural phenomenon in all age groups. Has the dramatic transition into a post-socialist country fostered Yugonostalgic feelings among these people? If not, what in perceptions of citizens their country today is better than Yugoslavia? What in the memories about Yugoslavia is better than nowadays experiences? If so, what are these people nostalgic for? What about Yugoslavia seems so much better than present day Macedonia? Which are the real personal memories and which of them are become part of collective myth about the past that people present like their own narratives?

The study is based on fieldwork conducted in the summer of 2015 in the city of Bitola, Republic of Macedonia and some nearby villages. They are used multiple ethnological and historical methods, including: method of oral history, participant observation, method of life story, semi structured interviews, photo and video documentation, archive materials gathered in the museums around the city.

Настоящата статия изследва т.нар. югоносталгия в индивидуалната и колективната памет в град Битоля, Република Македония. Целта на изследването е проследяването на спомена за Социалистическа федеративна република Югославия и проследяването на нейните рефлексии в съвременния живот в града, както и причините, водещи до нея.

В настоящото изследване се представят резултатите от терено изследване, състояло се в началото на месец август, 2015 г. в град Битоля, Република Македония. За целта са проведени редица интервюта, фокусирани върху социалистическия период и различните аспекти от живота в този времеви отрязък. От гледна точка, деликатността на проблема е запазена анонимността на участниците.

Методите, използвани за събирането на тази информация, съдържат: включено наблюдение, метода на устната история, метода на личната история, полуструктурирани интервюта. За добиването на общата представа за историята на селището бяха събрани архивни материали от местните музеи, както и от някои интернет източници.

Изследването е проведено между различни възрастови групи в диапазона от 26 до над 70-годишни респонденти, с цел пространното изучаване на обществото и проблемите, които съществуват в него, а оттам и проследяването на изследвания проблем. Информаторите могат да се обособят в няколко групи.

Първата група информатори са в диапазона на над 70-годишните. Информацията, предоставена от тях, се използва сравнително рядко в настоящия текст, тъй като техните спомени се отнасяха предимно към периода преди установяването на Югославската република, и може да се каже, че те не попадаха във фокуса на разглежданата тематика.

Втората група обхващаща респондентите между 40–65 години. Всъщност, това е и групата на основните респонденти. Именно в тази група са носителите на югоносталгията. Погледнато исторически, това е реално и първото поколение, което прекарва активната част от живота си в рамките на бившата Югославска федерация. За разлика от другите групи, които ще бъдат разгледани, те са и носителите на духа, идеологията и разбиранията на социалистическия режим.

Третата категория е диапазонът 40–30 години. Тази категория представлява особен интерес по няколко причини: голяма част от тях нямат реален спомен за времето на федерацията, но реално те маркират и обясняват дефинициите, дадени от предходната група.

Проблемът за така наречената соц. носталгия (респективно за страните от бивша Югославия югоносталгия) не е нов за науката. По този проблематика има редица изследвания, засягащи този феномен. В последните години се публикуват редица разработки, специално посветени на рефлексията на социалистическите времена в бив-

шите югославски републики днес. Голяма част от тях се отнасят предимно за Сърбия и Хърватия, като в известен смисъл доминиращи републики в бившата федерация. На практика, капитални изследвания относно състоянието на проблема в Македония липсват. Проблемите, отнасящи се за тази държава, се разглеждат в контекста на проблема около етническата идентификация и културното наследство.

Какво обаче създава носталгията по бивша Югославия? Защо миналото изглежда по-ярко от настоящето? По какво страдат хората? Какви процеси протичат в днешна Македония, които провокират копнежа по миналото?

Носталгията има много лица и измерения. Най-често тя се определя в съвременната наука като копнеж по миналото – в смисъла на копнеж по отминалото време, миналото място, миналото „Аз“ (Janover 2001). Някои изследователи предлагат терминът да се използва в множествено число, тъй като е комплексен сам по себе си. Често проявлението на тази носталгия разказва повече за настоящото, отколкото за миналото, като е осъзнато това, че то е невъзвратно. Тук трябва да се направи бележката, че паметта много пъти е селективна и човек винаги е склонен да си спомня добрите времена и щастливите моменти (Bancroft 2009). Не бива да се пренебрегва и фактът, че този феномен е изключително индивидуален. По-скоро е интересен въпросът защо споменът е фокусиран именно в този времеви отрязък. В този контекст би било хубаво да се обърнем назад и да обрисуваме картината, която представлява Югославия в спомените на респондентите.

Какво е Югославия днес? Без съмнение, за голяма част от респондентите Югославия е хубав спомен от тяхната младост, когато животът е бил в съвсем други краски и който никога няма да се върне и никога няма да е толкова добър, колкото преди. На първо място, федерацията на югославяните е разглеждана, от днешна гледана точка, като едно голямо цяло, което е имало осанката на държава, която ще пребъде във вековете, където са верни на принципа всички са братя. Тук обаче могат да се различат два големи периода в развитието на тази държава. За голяма част от респондентите, които попадаха в категорията на над 40-годишните, Югославия имаше и лице, съвсем разпознаваемо и внасящо нужното обяснение за всичко – а именно Йосиф Броз Тито. Интерес буди обяснението на един от респон-

дентите, който смяташе, че югославският маршал е именно човекът, който е построил Битоля и на когото се дължи и просперитетът на града. Съответно не закъсна и обяснението, че до голяма степен смъртта му е причината за рушащото се състояние на „неговия град“ респективно и на държавата. Именно определението „неговият град“ повдига редица въпроси. Защо неговият град? Битоля възниква като модерен град много преди установяването на социализма, и по-важното – в този предходен период той заема доста важно геополитическо и геостратегическо положение. Но този факт сякаш се пренебрегва. До голяма степен може да се обясни с факта, че респондентът е роден и е живял именно по време на социализма и в този смисъл той свързва предходното, по-добро състояние на града, както и младостта си, именно с управлението на Тито, което съвпада със същия период. На практика, двете неща се сливат. Може да се приведе и друг пример – пренасянето на митологемата за именития държавник сред по-младото поколение, което реално няма никакъв пряк досег с неговата личност – „Тито е един. Никога повече няма да се роди някой като него!“¹. Излагам този пример с обяснението, че младият респондент по никакъв начин не беше пленен от миналото, както и не споделяше доста от капиталните социалистически политически категории на мислене. Може да се твърди, че това до голяма степен е адаптивно мислене, което вероятно е унаследено в семейната среда. Споменът за Тито е толкова голяма част от живота в Битоля, че той е намерил място и в градското пространство и дори му е издигнат позлатен паметник. В този контекст е интересен случаят отпреди няколко години, когато двама младежи в нетрезво състояние налагат бюста с цветя, впоследствие на което получават и солидно наказание².

Ако се абстрахираме се от личността на Тито, носталгията има по-скоро битов характер. В този смисъл и тя обхваща значителен кръг от темите, присъщи на човешкото битие. Стереотипните спомени за ниските цени, за липсата на безработица, за морските почивки,

¹ В. И. – лично интервю, проведено на 2.08.2015 (32 г.).

² <http://www.arhiv.vestnikataka.bg/archive.php?broi=92&text=&fromDate=&toDate=&newsID=5908> (последно посетена 06.02.2016).

за стабилната политика намират почва и тук. От тази група проблеми може би най-споделяният и в този смисъл най-наболелият беше за неработещата икономика в страната, като погледът беше фокусиран в замрялата икономика в града. Този проблем е и от изключително значение, тъй като той от своя страна е свързан с цял комплекс от проблеми, водещи до икономически затруднения, както на макроравнище, така и на ниво семейна клетка. Най-експлоатируваният мит, свързан със социализма, е наративът за обезпечеността с работа на населението. Обективно погледнато, е съвсем нормално той да заема това място. Индустрията в града, някога процъфтяваща, сега е почти замряла с малки изключения. Всички големи държавни заводи са затворили врати. По-голямата част от респондентите споделят тъгата си по годините, когато всичко е работело. Един от респондентите с нескрита тъга споделя, че индустриалната зона е станала призрачен град, който по ирония на съдбата е разположен непосредствено до гробището на Битоля³. Тази интересна аналогия красноречиво отговаря на въпроса, как той си представя просперитета след падането на социализма. На чаршията в центъра на града, която все още запазва ролята си на основен пазарен център, настроеността не се отличава много от визията за бъдещето на респондента. От проведените интервюта с някои от търговците всички изказват съжалението си от факта, че те вече са само прекупвачи и няма в страната реално производство. Констатира, че единствено дюкянът на обущаря изработва обувки⁴, което до голяма степен му дава различен, по-висок статус. Липсата на стабилен и постоянен доход кара жителите на града да търсят и алтернативни начини за да припечелят допълнителни средства. Респондент, който понастоящем се занимава с относително стабилен туристически бизнес, споделя, че по времето на социализма е бил автомонтьор. Това е и втората професия, която той упражнява. Споделя, че това е относително добре заплатено занимание, тъй като доста от гърците от съседния град Лерин (Флорина) идват в града, за да поправят автомобилите си⁵. Респондентът смята, че те са

³ Б. М. – лично интервю проведено на 1.08.2015 (50 г.)

⁴ Г. А. и М. А. – лично интервю проведено на 4.08.2015.

⁵ Б. М. – лично интервю проведено на 1.08.2015 (50 г.).

силно подценени като заплащане, тъй като в Гърция същият ремонт бил двойно или тройно по-скъп. Абстрахирайки се от този факт, всички интервюирани посочват като проблем крайната липса на средства и ниската минимална заплата от 160 евро. Социалните осигуровки също са активен повод за недоволство: „Синът ми завърши медицина. Сега е операционна сестра в болницата в Битоля. Две години чиракува, докато го вземат на постоянна работа, а сега не му плащат и социалните осигуровки. Той трябва да си плаща сам. Какво е това? Казах му: имаш медицинско образование, бягай в Германия, но как да избяга – няма паспорт за Европа. Другият ми син два пъти кандидатства за български паспорт и го върнахте! Защо затегнахте правилата?“⁶.

Тук идва и другата голяма проблематична група, която поражда носталгия по миналото, а именно носталгията по пространството и свободното пътуване през границите. Като съставна част от Югославия Македония се е ползвала с преференциите, касаещи републиките, влизаци в състава на федерацията, но в днешен ден нещата не са съвсем така. Македония, както и Сърбия, между впрочем, практически се оказва изолирана от съвременните политики, които Европейският съюз прилага относно членките си за задгранични пътувания. В този смисъл по нейно отношение все още се прилага визовият режим за почти всички страни от еврообщността. Този проблем има и друг аспект. Две от бившите югославски републики понастоящем са членове на Европейския съюз, което засилва чувството за изолация в страната. Този проблем има две основни измерения – на първо място: трудностите с цел трудова миграция и вторият: отнетата ваканционна територия. Категорията, отнасяща се до трудовата миграция, определено е по-наболелият въпрос, тъй като до голяма степен касае физическото и икономическото оцеляване. Традиционните посоки на миграция са Австралия, Германия и Австрия. Втората категория „пространствена носталгия“ се отнася за летния морски отдих. Някога традиционните дестинации – Хърватия и Черна гора, вече са доста по-трудно достъпни именно заради граничните ограничения, наложени на държавата. В този контекст, летните дестинации са предефинирани и преориентирани към България и Гърция. До голяма

⁶ М. В. – Лично интервю, проведено на 3.08.2015.

степен изборът на тези дестинации е обусловен от близостта и икономическите причини.

Другият проблемен кръг се наблюдава по отношение на възприятието към местната власт и държавната. Отвращението към съвременната политика е подчертано отрицателно във всички възрастови групи респонденти. В регионален аспект, се критикува главно липсата на свеж капитал, който да бъде вложен в реновирането на града. В тази връзка друг респондент не скрива гнева си по отношение на държавната политика, която отклонява значителна част от средствата към столицата Скопие. Във връзка с това, той пита: „Защо всичко отива в Скопие? С какво сме по-малко? Скопие е заприличало на гробище – не можеш да се разминеш между паметниците?“⁷ Сочейки новия паметник на Филип II Македонски, респондентът се ядосва за парите, вложени в подобни скулптури, а не в нещо, което би подобрило инфраструктурата на града. Подобни мнения се наблюдават и у други респонденти, които изказват становище, че властите не се грижат достатъчно за хората и техните проблеми в градската среда.

От казаното дотук ясно може да се очертаят икономическите проблеми, които съществуват в селището. Като цяло, те са характерни за всички страни, преживели прехода от социалистически към демократични режими на Балканския полуостров. Липсата на работа и недостатъчната работна заплата, трудно покриваща нуждите на домакинството, неадекватните политики относно периферията недвусмислено създават усещането за безвремие и нестабилност. Това е и сублимният момент, в който обществото търси отговор и стабилност в миналото. Тъй като е всеобщ проблем, този спомен до голяма степен може да се определи като проява на колективната памет.

В обобщение: ясно могат да се маркират проблемите, битувачи в македонското общество днес. В конкретния случай може да се наблюдава силно проявление на колективния спомен от времето на Югославия. Както бе споменато по-горе, той обхваща почти всички възрастови групи. В този контекст би било редно да се обърне поглед към различните проявления и емоции, които югоносталгията поражда у тези категории и причините, които водят до тях. Индивидуалният наратив, отнасящ се за Югославия, присъства във всяко

⁷ В. И. – лично интервю, проведено на 2.08.2015 (32 г.).

проведено интервю, независимо от възрастта на респондента. От всичко казано дотук може да се заключи, че носталгията не се отнася към нейното политическа измерение, за политическите идеали и ценности, вменявани по това време, а по-скоро се отнася за индивидуалния и чисто битов и икономически аспект на това измерение. Югоносталгията сякаш по-скоро е станала символ на стабилния икономически и социално осигурен живот, отколкото на Югославската федерация на „Единството и братството“. Днешният ден е определян като хаотичен, несигурен, социално несправедлив и изпълнен с несигурност за утрешния. Общата оценка за бъдещето може да се обобщава като негативна и невиждаща просперитет. В този контекст индивидуалната памет може да бъде възприета като малкия наратив, който формира големия (колективната памет). Като персонална памет, всеки разказ има своите особености и своите черти, които допринасят за цялостното изучаване на разглеждания феномен, както и неговите днешни проявления.

ЛИТЕРАТУРА

Госийо 2004: Ж.Ф. Госийо, Власти и етнос на Балканите. С.: ИК Лик. // **Zh. F. Gosiyo.** Vlasti i etnos na Balkanite. S.: IK Lik.

Velikonja 2008: M. Velikonja, Titostalgia. – Study of nostalgia of Josiph Broz – Tito.

Rogers 2010: D. Rogers, Postsocialisms Unbound: Connections, Critiques, Comparisons. – In: Slavic Review, vol.69, no.1, Spring.

Janover 2001: M. Janover, ‘Nostalgias’. – In: Critical Horizons, vol. 1, no. 4, p. 115.

Bancroft 2009: C. Bancroft. Yugonostalgia the pain of the present. p. 4.